

Rapport

Politieke peiling Tweede Kamer

I&O-peiling Tweede Kamer
27 september 2023

Colofon

Electoraal onderzoek TK-verkiezingen 2023

Uitgave

I&O Research
Piet Heinkade 55
1019 GM Amsterdam

Rapportnummer

2023/166

Datum

september 2023

Auteurs

Peter Kanne
Asher van der Schelde
Maartje van de Koppel

Het overnemen uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron (I&O Research) duidelijk wordt vermeld.

Inhoudsopgave

I&O zetelpeiling: GL-PvdA, VVD en NSC verwickeld in stoelendans	4
Drie partijen samen aan kop; PVV in de lift	4
1 Opkomst en zetelpeiling Tweede Kamer	8
1.1 Volgen van de politiek	8
1.2 Opkomstverwachting	9
1.3 Zekere en onzekere kiezers	9
1.4 Zetelpeiling: GL-PvdA, VVD en NSC verwickeld in stoelendans	10
1.5 Wat hoopt de kiezer?	13
1.6 Waarom stappen kiezers over?	15
1.6.1 GroenLinks-PvdA	15
1.6.2 VVD	16
1.6.3 Nieuw Sociaal Contract	16
1.6.4 PVV	17
1.6.5 BBB	17
1.7 Switchgedrag sinds Tweede Kamerverkiezingen 2021	19
1.8 Welke partijen worden nog overwogen?	20
1.9 Netwerkanalyse: NSC vervult brugfunctie tussen drie clusters	21
1.10 Stemmotieven	22
2 Vertrouwen	26
2.1 Vertrouwen in de overheid blijft laag	26
3 De inhoud	28
3.1 Waar moeten verkiezingen over gaan?	28
4 Leiders	30
4.1 Bekendheid	30
4.2 Waardering	31
5 Onderzoeksverantwoording	34

I&O zetelpeiling: GL-PvdA, VVD en NSC verwickeld in stoelendans

Drie partijen samen aan kop; PVV in de lift

Circa twee maanden voor de Tweede Kamerverkiezingen van november 2023 gaan drie partijen gezamenlijk een kop: GroenLinks-PvdA, VVD en NSC. Waar NSC twee weken geleden de stoelendans leidde, is dat nu GL-PvdA (van 27 naar 29 virtuele zetels), VVD gaat van 25 naar 27 NSC levert drie zetels in en komt op 25 zetels. Maar, omdat voor de grotere partijen een marge van circa 2 procent (2 à 3 zetels) geldt, zijn deze veranderingen en de verschillen tussen de drie partijen - net als 2 weken geleden - niet statistisch significant.

PVV wint vier zetels ten opzichte van twee weken geleden waarmee de partij uitkomt op 18.

De BBB daalt gestaag sinds april 2023. Destijds peilden wij de partij op 31 zetels. Daar zijn nu nog 12 (virtuele) zetels van over. Ook de gestage neergang van D66 zet door: van negen zetels in juli naar vijf nu.

Tabel 0.1 Peiling Tweede Kamerverkiezingen 25 september 2023

“Op welke partij zou u op dit moment stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen?”

Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (n = 1.653).

	UITSLAG	PEILING				VERSCHILLEN		%
	TK'21	jul'23	aug'23	11 sep'23	25 sep'23	t.o.v. 11 sep	t.o.v. TK'21	25 sep'23
VVD	34	25	22	25	27	+2	-7	17,3%
D66	24	9	7	6	5	-1	-19	3,7%
PVV	17	15	13	14	18	+4	+1	11,5%
CDA	15	5	3	4	5	+1	-10	3,4%
SP	9	7	5	5	5	0	-4	3,6%
GL-PvdA	17 ¹	28	28	27	29	+2	+12	18,1%
FvD	8	4	3	4	4	0	-4	3,0%
PvdD	6	9	8	7	6	-1	0	4,0%
CU	5	5	4	4	4	0	-1	2,6%
Volt	3	8	3	4	3	-1	0	2,3%
JA21	3	6	3	1	1	0	-2	1,0%
SGP	3	4	4	4	4	0	+1	2,6%
DENK	3	2	3	2	2	0	-1	1,7%
50PLUS	1	0	0	1	0	-1	-1	0,4%
BBB	1	21	13	14	12	-2	+11	7,8%
BIJ1	1	1	0	0	0	0	-1	0,3%
BVNL	0	1	0	0	0	0	0	0,6%
NSC	-	-	31	28	25	-3	+25	16,0%
Anders	0	0	0	0	0	0	0	0,3%
Totaal	150	150	150	150	150	0	0	100%
Coalitie	78	44	36	39	41	+2	-37	27,0%

Bron: I&O Research, 25 september 2023

¹ In 2021 namen PvdA en GroenLinks nog apart deel aan de Tweede Kamerverkiezingen. PvdA haalde destijds negen zetels, GroenLinks acht. In deze tabel zijn deze zetels bij elkaar opgeteld.

Disclaimer: een zetelpeiling is geen voorspelling voor de uitslag!

Met deze zetelpeiling laten we de verhoudingen voor dit moment zien (het onderzoek liep van vrijdag 22 tot maandagochtend 25 september). Veel kiezers weten nog niet wat ze gaan stemmen, er moeten nog programma's bekendgemaakt worden, er verschijnen nog stemhulpen, er zullen verkiezingsdebatten plaatsvinden. Kiezers zullen dus nog op veel manieren informatie vergaren op basis waarvan ze hun keuze bepalen. Deze peiling is dus geen voorspelling voor de uitslag.

GL-PvdA-kiezers kijken naar de standpunten; NSC-kiezers gaan af op Omtzigt

Kiezers stemmen om heel verschillende redenen op de drie grootste partijen.

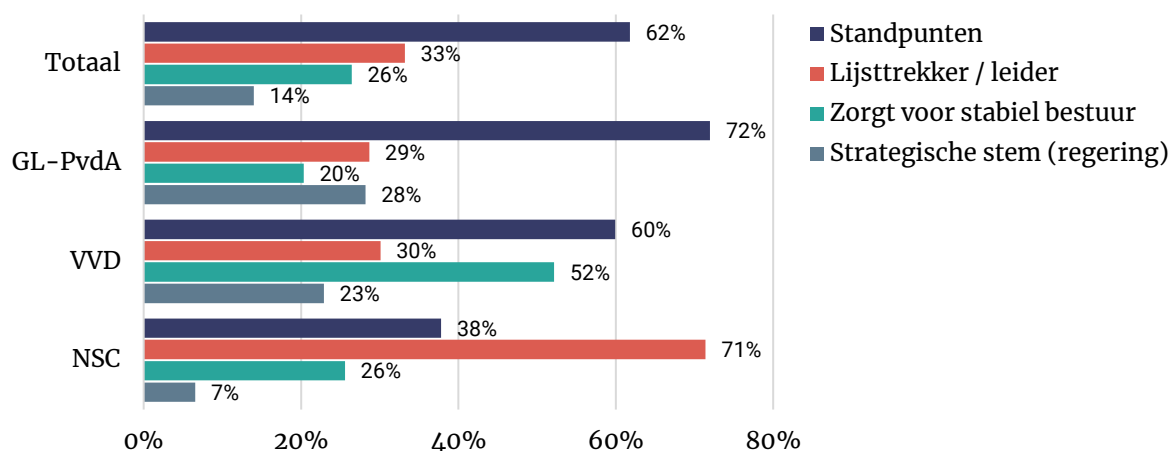
GL-PvdA-kiezers gaan vooral af op de standpunten van de partij, dan pas de lijsttrekker (Frans Timmermans). Timmermans wordt door zijn eigen achterban goed gewaardeerd (8,0), maar gemiddeld (van alle kiezers) krijgt hij een bescheiden 4,8. Inhoudelijk gaat het de GL-PvdA-kiezers vooral om klimaatverandering, daarna om armoedebestrijding en de woningmarkt. Ook de strategische stem speelt mee. GroenLinks-PvdA is aantrekkelijk voor links-progressieve kiezers die hopen op een sterk progressief blok dat haar stempel kan drukken op het regeringsbeleid. Al zijn er ook kiezers die juist vanwege de samenwerking afhaken. Sommige voormalig GroenLinks-kiezers vrezen dat de partij minder aandacht zal besteden aan het klimaat. Sommige ex-PvdA'ers vermoeden juist dat het klimaatbeleid ten koste zal gaan van lagere inkomensgroepen.

De NSC-kiezer gaat vooral af op lijsttrekker Omtzigt en beduidend minder vaak op de standpunten. Pieter Omtzigt wordt - met een 7,3 - nog steeds verreweg het best gewaardeerd. Als het om de inhoud gaat vinden NSC-kiezers vooral armoedebestrijding, woningmarkt, immigratie en gezondheidszorg belangrijk.

Ten opzichte van een maand geleden verliest NSC zes virtuele zetels. Vertrekkende kiezers geven vooral aan dat NSC nog niet duidelijk heeft gemaakt waar het voor staat.

Figuur 0.2 Wat zijn voor u de belangrijkste redenen om op deze partij te stemmen? *

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (n = 1.653).

* Dit is een uitsnede. Er konden meer redenen aangevinkt worden. Zie tabel 1.7

De VVD-kiezer opteert voor deze partij vanwege haar standpunten en de stabiliteit die de VVD het land te bieden heeft. Yesilgöz krijgt een keurige 6,2 van de kiezers, maar toch speelt de lijsttrekker een relatief beperkte rol voor de VVD-kiezers: 30 procent noemt het als stemmotief (terwijl Rutte dat in 2021 voor 54% van de VVD-kiezers was). VVD-kiezers vinden dat de verkiezingen vooral moeten gaan over immigratie (48%). Ook de woningmarkt (39%), veiligheid (35%) en economie (35%) zijn voor hen relatief belangrijke thema's. Kiezers die recent zijn geswitcht naar VVD noemen (spontaan) soms lijsttrekker Yesilgöz als motivatie. Anderen vrezen ervoor dat het regeringsbeleid zonder VVD economisch te veel naar links zal neigen. Kwesties rondom immigratie, waar VVD een speerpunt van maakt, worden niet genoemd door nieuwe kiezers.

De PVV boekt als enige partij significante winst ten opzichte van twee weken geleden (van 14 naar 18 zetels). Kiezers stappen over van andere rechtse partijen. Twee redenen worden vooral genoemd: het standpunt van de PVV m.b.t. immigratie en dat de VVD inmiddels openstaat voor regeren met de PVV. Nieuwe PVV-kiezers hopen op kabinetsdeelname waarmee het beleid naar rechts kan worden getrokken.

Een maand na de Provinciale Statenverkiezingen peilden wij de BBB op 31 zetels. Nu zijn daar nog 12 virtuele zetels van over. De partij lijdt onder de komst van NSC. Kiezers die in de afgelopen weken de partij de rug toekeerden geven daar uiteenlopende redenen voor. Het optreden van Caroline van der Plas bij de afgelopen APB wordt niet genoemd. Wel neemt de waardering voor Van der Plas licht af (van 6,0 naar 5,6).

Afgelopen week was BBB negatief in het nieuws toen bleek dat Mona Keijzer wachtgeld ontvangt nadat BBB-lijsttrekker Van der Plas kritiek had geuit op het feit dat Frans Timmermans gebruik maakt van wachtgeld. Geen enkele kiezer noemt dit als reden om de BBB de rug toe te keren.

Ruim driekwart nog onzeker over stem

Inmiddels zegt bijna een kwart (23%) van de kiezers die voornemens zijn te gaan stemmen zeker te zijn van zijn of haar stemkeuze. Dat is meer dan twee weken geleden het geval was (destijds 17%). Ruim de helft (55%) van de kiezers valt nu te kwalificeren als 'onzekere kiezer'. Dit zijn kiezers die een partij prefereren, maar ook andere partijen in overweging nemen. De rest, 22 procent, is nog helemaal zwevend.

De uitkomsten verschillen weinig van midden januari 2021. Toen zweefde 18 procent nog helemaal, nu is dat 22 procent. Kortom, het is niet zo dat er nu veel meer onzekerheid is onder kiezers dan bij de voorgaande verkiezingen.

Tabel 1.1: Zekere en onzekere kiezers

Basis: gehele steekproef (n = 2.288)

	2021				2023		
	13 jan. 2021	16 feb. 2021	8 mrt. 2021	17 juli 2023	24 aug 2023	11 sept 2023	25 sept 2023
Zekere kiezers	21%	19%	27%	16%	17%	17%	23%
Onzekere kiezers	61%	64%	61%	56%	62%	59%	55%
Zwevende kiezers	18%	16%	12%	28%	21%	24%	22%

Keuzeset: net als in 2021 worden gemiddeld 2,3 partijen overwogen

Kiezers met een stemvoorkeur hebben gemiddeld een keuzeset van 2,3 partijen (inclusief de voorkeurspartij). Dat is precies evenveel als in januari 2021 (eveneens twee maanden voor de verkiezingen). Wederom een teken dat de huidige onzekerheid onder het electoraat niet ongewoon is.

Correctie.

In de vorige rapportage (eerste helft september) is een fout geslopen in de gemiddelde waarderingscijfers. De waarde 'weet ik niet' is per abuis gerekend als 11, waardoor alle cijfers te hoog zijn uitgevallen. Overall verandert dat niet veel voor de onderlinge verhouding voor de bekende lijsttrekkers, gemiddeld hadden ze enkele tienden minder moeten krijgen. Maar wel voor die lijsttrekkers waarvoor een groot deel (van degenen die deze politicus zeggen te kennen) geen cijfer konden geven. Dit geldt voor Ellen Verkoelen (33% kon geen cijfer geven), Henri Bontenbal (27%), Chris Stoffer (13%), Stephan van Baarle (13%). Onze excuses voor deze onvolkomenheid. In paragraaf 4.2 zijn de correcte gemiddelden gegeven.

Onderzoeksverantwoording

Dit onderzoek vond plaats van vrijdag 22 tot en met maandagochtend 25 september 2023. In totaal werkten 2.288 Nederlanders van 18 jaar of ouder mee aan dit onderzoek.

I&O Research voerde dit onderzoek uit op eigen initiatief, in samenwerking met Khalid & Sophie. De steekproef is volledig getrokken in het I&O Research Panel.

Rolling panel

In de politieke peilingen in aanloop naar de verkiezingen maken we gebruik van een zogeheten *rolling panel*. Dit houdt in dat een deel van de respondenten die deelnamen aan de vorige peiling, ook voor de nieuwe peiling wordt uitgenodigd. Op die manier kunnen we scherp meten welke kiezersstromen plaatsvinden en welke redenen kiezers hebben om van partijvoorkeur te veranderen. Aan deze peiling namen 1.414 respondenten deel die ook deelnamen aan de peiling van begin september.

Weging en marges

De onderzoeksresultaten zijn gewogen op geslacht, leeftijd, regio, opleidingsniveau en stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen in maart 2021. De weging is uitgevoerd conform de richtlijnen van de Gouden Standaard (CBS). Hiermee is de steekproef representatief voor de kiesgerechtigde Nederlandse inwoners (18+), voor wat betreft deze achtergrondkenmerken. Bij onderzoek is er sprake van een betrouwbaarheidsinterval en onnauwkeurigheidsmarges. In dit onderzoek gaan we uit van een betrouwbaarheid van 95 procent. Bij een steekproef van $n=2.000$ en een uitkomst van 50 procent is er sprake van een foutmarge van plus of min 2,2 procent.

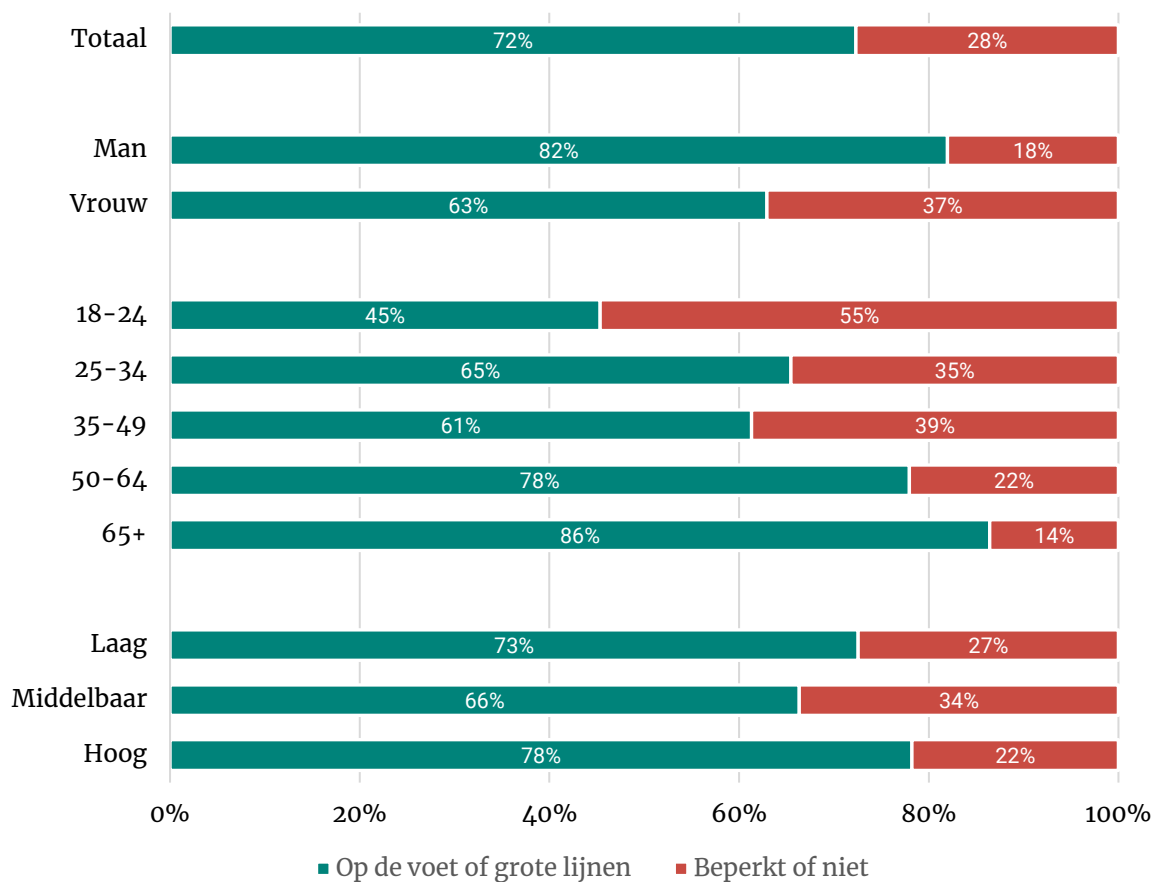
1 Opkomst en zetelpeiling Tweede Kamer

1.1 Volgen van de politiek

Zeven op de tien Nederlanders volgen het nieuws over de politiek en de Tweede Kamerverkiezingen. Vijftien procent volgt het 'op de voet', 57 procent 'in grote lijnen'. De rest doet dat heel beperkt of helemaal niet.

Mannen volgen vaker het politiek nieuws dan vrouwen (82% tegenover 63%). Dat geldt ook voor ouderen en jongeren: waar iets minder dan de helft van de jongeren op de hoogte blijft, is dat onder 65-plussers 86 procent. Naar opleiding zijn de verschillen kleiner, hoewel middelbaar (66% wel) en laag (73%) opgeleiden minder vaak zeggen het nieuws te volgen dan hoog opgeleiden (78%).

Figuur 1.1: In hoeverre volgt u momenteel het nieuws over politiek en de Tweede Kamerverkiezingen?
Naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. Basis: gehele steekproef (n = 2.288).

1.2 Opkomstverwachting

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 was de opkomst 79 procent.

Op dit moment zegt 80 procent 'zeker wel' te gaan stemmen, doorgaans een goede indicatie van de opkomst bij de Tweede Kamerverkiezingen. Dit aandeel is sinds afgelopen juli relatief stabiel.

Tabel 1.1: Op 22 november zijn er verkiezingen voor de Tweede Kamer. Bent u van plan dan te gaan stemmen?

Basis: gehele steekproef (n = 2.288)

	jul'23	aug'23	11-sep'23	25-sep'23
'Zeker wel' stemmen	78%	82%	78%	80%

Ouderen (65+: 86% zeker) zijn dat duidelijk vaker van plan dan de jongsten (18-24 jaar: 69%).

1.3 Zekere en onzekere kiezers

Inmiddels zegt bijna een kwart (23%) van de kiezers die voornemens is te gaan stemmen zeker te zijn van zijn of haar stemkeuze. Dat is meer dan twee weken geleden het geval was (destijds 17%).

Ruim de helft (55%) van de kiezers valt nu te kwalificeren als 'onzekere kiezer'. Dit zijn kiezers die een partij prefereren, maar ook andere partijen in overweging nemen. De rest, 22 procent, is nog helemaal zwevend.

De uitkomsten verschillen weinig van midden januari 2021. Ook die meting vond circa twee maanden voor de verkiezingen plaats. Toen waren er ongeveer net zoveel 'zekere kiezers' (21%). Het verschil is dat er nu iets meer kiezers zweven (22% nu, 18% januari 2021) en iets minder vaak als onzeker te bestempelen te zijn (55% nu, 61% januari 2021). Kortom, het is niet zo dat er nu veel meer onzekerheid is onder kiezers dan bij de voorgaande verkiezingen.

Tabel 1.2: Zekere en onzekere kiezers

Basis: gehele steekproef (n = 2.288)

	13 jan. 2021	16 feb. 2021	8 mrt. 2021	17 juli 2023	24 aug 2023	11 sept 2023	25 sept 2023
Zekere kiezers	21%	19%	27%	16%	17%	17%	23%
Onzekere kie- zers	61%	64%	61%	56%	62%	59%	55%
Zwevende kie- zers	18%	16%	12%	28%	21%	24%	22%

Keuzeset

Kiezers met een stemvoorkeur hebben gemiddeld een keuzeset van 2,3 partijen (inclusief de voorkeurspartij). Dat is precies evenveel als in januari 2021 (eveneens twee maanden voor de verkiezingen). Wederom een teken dat de huidige onzekerheid onder het electoraat niet ongewoon is.

1.4 Zetelpeiling: GL-PvdA, VVD en NSC verwickeld in stoelendans

Circa twee maanden voor de Tweede Kamerverkiezingen van november 2023 gaan drie partijen gezamenlijk een kop: GroenLinks-PvdA, VVD en NSC. Waar NSC twee weken geleden de stoelendans leidde, is dat nu GL-PvdA. GL-PvdA staat nu op 29 virtuele zetels, VVD komt uit op 25 en NSC levert drie zetels in en komt daarmee uit op 25.

Maar de verschillen tussen de drie partijen zijn - net als 2 weken geleden - niet statistisch significant.

PVV wint vier zetels ten opzichte van twee weken geleden waarmee de partij uitkomt op 18. De BBB daalt gestaag sinds april 2023. Destijds peilden wij de partij op 31 zetels. Daar zijn nu nog 12 (virtuele) zetels van over.

Ook de neergang van D66 zet gestaag door: van negen zetels in juli naar vijf nu.

Tabel 1.3 - Peiling Tweede Kamerverkiezingen 25 september 2023 (zetels)

“Op welke partij zou u op dit moment stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen?”

Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (n = 1.653).

	UITSLAG	PEILING				VERSCHILLEN		%
	TK'21	jul'23	aug'23	11 sep'23	25 sep'23	t.o.v. 11 sep	t.o.v. TK'21	25 sep'23
VVD	34	25	22	25	27	+2	-7	17,3%
D66	24	9	7	6	5	-1	-19	3,7%
PVV	17	15	13	14	18	+4	+1	11,5%
CDA	15	5	3	4	5	+1	-10	3,4%
SP	9	7	5	5	5	0	-4	3,6%
GL-PvdA	17 ²	28	28	27	29	+2	+12	18,1%
FvD	8	4	3	4	4	0	-4	3,0%
PvdD	6	9	8	7	6	-1	0	4,0%
CU	5	5	4	4	4	0	-1	2,6%
Volt	3	8	3	4	3	-1	0	2,3%
JA21	3	6	3	1	1	0	-2	1,0%
SGP	3	4	4	4	4	0	+1	2,6%
DENK	3	2	3	2	2	0	-1	1,7%
50PLUS	1	0	0	1	0	-1	-1	0,4%
BBB	1	21	13	14	12	-2	+11	7,8%
BIJ1	1	1	0	0	0	0	-1	0,3%
BVNL	0	1	0	0	0	0	0	0,6%
NSC	-	-	31	28	25	-3	+25	16,0%
Anders	0	0	0	0	0	0	0	0,3%
Totaal	150	150	150	150	150	0	0	100%
Coalitie	78	44	36	39	41	+2	-37	27,0%

Bron: I&O Research, 25 september 2023

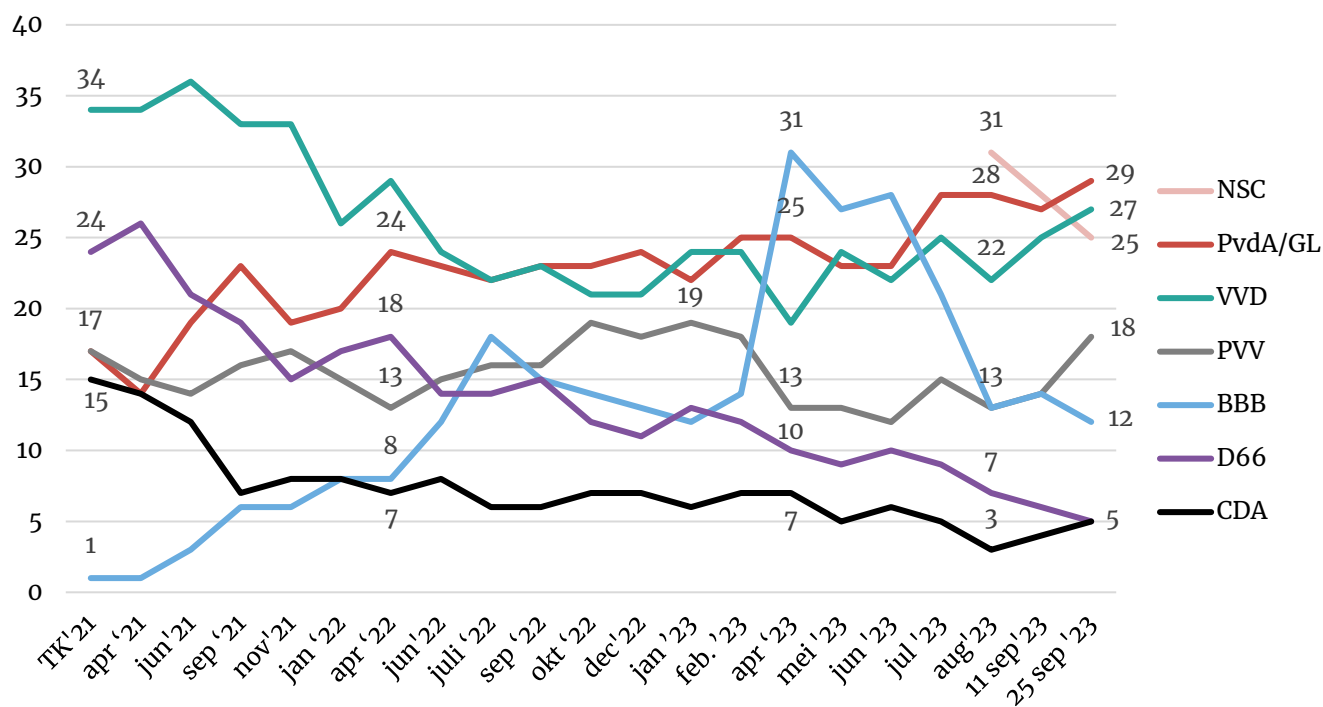
² In 2021 namen PvdA en GroenLinks nog apart deel aan de Tweede Kamerverkiezingen. PvdA haalde destijds negen zetels, GroenLinks acht. In deze tabel zijn deze zetels bij elkaar opgeteld.

Ontwikkelingen sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2021

Figuur 1.1 illustreert de electorale ontwikkelingen sinds maart 2021. Coalitiepartijen VVD (-7), D66 (-19) en CDA (-11) staan duidelijk op zwaar verlies. Partijen die daarvan profiteren zijn NSC (+25), GL-PvdA (+12) en BBB (+11).

De PVV is nog altijd het meest stabiel. Sinds de Tweede Kamerverkiezingen peilen wij deze partij steeds tussen de 13 en 19 zetels.

Figuur 1.2: Zetelaantal in peilingen I&O Research van zes partijen sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2021. Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (n = 1.653).

Bron: I&O Research, 25 september 2023

Tabel 1.4: Peiling Tweede Kamerverkiezingen 25 september 2023 (percentages)

"Op welke partij zou u op dit moment stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen?"

Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (n = 1.653).

	TK '21	Peiling (%)												Marge
		Uitslag	18 jul. 2022	12 sept. 2022	12 dec. 2022	16 jan. 2023	13 feb. 2023	17 apr. 2023	15 mei 2023	12 juni 2023	17 juli 2023	24 aug 2023	11 sept 2023	
VVD	21,9	14,0	14,6	12,9	15,0	14,8	11,8	14,9	13,7	15,5	13,9	16,5	17,3	(15,5; 19,1)
D66	15,0	8,7	9,6	7,3	8,1	7,6	6,2	5,9	6,6	5,6	4,5	4,1	3,7	(2,8; 4,6)
PVV	10,8	10,0	10,7	11,4	11,5	11,4	8,0	8,6	8,0	9,5	8,6	9,1	11,5	(10; 13)
CDA	9,5	3,9	4,1	4,3	3,9	4,8	4,6	3,2	4,2	3,2	2,5	2,6	3,4	(2,5; 4,3)
SP	6,0	5,9	5,1	5,6	6,4	5,6	4,6	4,5	5,1	4,4	3,5	3,3	3,6	(2,7; 4,5)
PvdA	5,7	6,3	7,4	6,8	5,9	8,4	7,8	7,3	7,3	-	-	-	-	-
GL	5,2	7,5	7,9	8,4	8,1	7,8	8,0	7,4	7,6	-	-	-	-	-
GL-PvdA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	17,0	18,0	17,6	18,1	(16,2; 20)
FvD	5,0	2,8	3,8	2,5	2,9	3,1	2,3	1,9	2,7	2,9	2,2	2,6	3,0	(2,2; 3,8)
PvdD	3,8	6,4	4,9	6,2	5,4	6,2	6,0	7,9	5,5	5,9	5,2	4,9	4,0	(3; 5)
CU	3,4	3,6	3,3	3,7	3,6	3,3	2,8	3,6	3,3	3,5	2,9	2,6	2,6	(1,8; 3,4)
Volt	2,4	3,2	3,6	3,5	3,3	2,4	4,5	4,3	4,7	5,0	2,0	2,7	2,3	(1,6; 3)
JA21	2,4	5,8	7,8	8,4	7,6	6,6	5,3	4,9	5,5	4,2	2,1	1,3	1,0	(0,5; 1,5)
SGP	2,1	2,9	2,6	3,4	3,1	2,8	2,4	2,6	2,6	2,9	2,6	2,6	2,6	(1,8; 3,4)
DENK	2,0	2,2	1,6	1,0	2,4	1,9	1,6	1,6	1,4	1,4	1,9	1,3	1,7	(1,1; 2,3)
50PLUS	1,0	1,1	0,8	1,0	0,3	0,5	0,8	1,5	0,7	0,7	0,5	0,7	0,4	(0,1; 0,7)
BBB	1,0	11,5	9,9	8,5	7,5	9,0	19,3	16,8	17,5	13,1	8,5	9,0	7,8	(6,5; 9,1)
BIJ1	0,8	1,2	1,1	1,2	1,0	0,7	0,8	0,3	0,7	0,9	0,3	0,3	0,3	(0; 0,6)
BVNL	-	0,9	1,0	0,3	0,8	0,4	0,4	1,0	0,7	0,9	0,4	0,5	0,6	(0,2; 1)
NSC	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20,2	18,0	16,0	(14,2; 17,8)
Anders	2,0	2,2	0,3	3,6	3,3	2,5	2,9	1,8	2,1	3,4	0,2	0,3	0,3	-
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	-

Bron: I&O Research, september 2023

1.5 Wat hoopt de kiezer?

Aan het begin van de vragenlijst, direct na de zetelpeilingvragen, vroegen we de respondenten: 'Wat hoopt u van de politiek en politici bij deze verkiezingen?'

In onderstaande woordwolk is te zien welke woorden het meest naar voren komen. In de eerste plaats is dat *eerlijk*. Daarna: *problemen*. Dan: *beleid*, *duidelijk* en *klimaat*. Andere woorden die relatief veel genoemd worden: *mensen*, *zorg*, *aandacht*, *inhoud*, *beloven*, *oplossen*, *samenwerking*, *verandering* en *luisteren*.

Wat opvalt is dat dit veelal meta-begrippen zijn: ze zeggen iets over de moraal (eerlijk, beloftes, visie, vertrouwen), iets over waar de politiek voor bedoeld is (beleid, problemen oplossen), de omgang met elkaar (samenwerken, luisteren, respect). Pas in tweede instantie zeggen de respondenten iets over de inhoud van de politiek (klimaat, zorg, armoede, immigratie), al worden de twee (inhoud en vorm) ook vaak in combinatie genoemd.

Figuur 1.3: Wat hoopt u van de politiek en politici bij deze verkiezingen? (open vraag)

Hieronder staan voor de meest genoemde termen (eerlijk en problemen) enkele illustrerende citaten.

Eerlijk

Eerlijkheid, echtheid en een duidelijk inhoudelijke visie. Uitgaan van zichzelf in plaats van hun concurrent zwart maken.

- Zou nu stemmen: GL-PvdA

Daadkracht, minder ego spelletjes, uitvoerbare wetgeving, belonen van arbeid en in godsnaam werken aan een langere termijn visie of in ieder geval enige visie op beleid!!

- Zou nu stemmen: GL-PvdA

Eerlijkheid, omzien naar mensen die het moeilijk hebben en problemen oplossen, zorgen dat het leven weer betaalbaar wordt, tekorten in de zorg oplossen, tekorten in het onderwijs oplossen, toeslagenaffaire oplossen, Groningen schade oplossen, woningnood aanpakken, stikstofprobleem oplossen, energievoorziening garanderen door gaswinning op zee en bouw kerncentrales, Schiphol laten groeien.

- Zou nu stemmen: NSC

Een geheel nieuw politiek bestuur, dat er zo snel mogelijk aaneen oplossing wordt gewerkt aan probleem dossiers als klimaat, zorg, wonen, armoede, stikstof en milieu. Goede samenwerken in het kabinet, geen scheldpartijen, geen ruzie, beleefdheid en begrip en respect voor elkaar.

- Zou nu stemmen: NSC

Eerlijkheid en oprechtheid. Geen luchtkastelen en beloftes die niet kunnen worden waargemaakt.

- Zou nu stemmen: VVD

Eerlijke campagne. Normale omgangsvormen.

- Zou nu stemmen: VVD

Eerlijkheid en geen links kabinet. Geen uitsluiting van partijen.

- Zou nu stemmen: PVV

Eerlijkheid, openheid en luisteren naar de burgers.

- Zou nu stemmen: BBB

Eerlijke en open uitingen over inhoud. En serieuze oplossingen van de vraagstukken waar we voor staan. Of eerlijk toegeven dat het nu eenmaal sh*t is. Eerlijke politiek en vooral geen mannetjesmakerij m/v.

- Zou nu stemmen: PvdD

Dat ze reële en verantwoorde keuzes maken en dat ze de bereidheid hebben om nou eens echt te gaan samenwerken.

- Zou nu stemmen: PvdD

Eerlijkheid, oprechtheid, echt aandacht voor alle burgers, samenwerking, polarisatie tegengaan

- Zou nu stemmen: ChristenUnie

Dat ze net zo goed blijven en gaan samenwerken dan bij de Algemene Beschouwingen.

- Zou nu stemmen: SP

Eerlijkheid, maar iedereen liegt meestal.

- Zou nu stemmen: FvD

Problemen (oplossen)

Minder egotripperij en focus op de grote problemen waarvoor wij staan (klimaat, overbevolking enz.).

- Zou nu stemmen: D66

Meer samenwerking om problemen aan te pakken in plaats van elkaar tegen te werken.

- Zou nu stemmen: VVD

Ik hoop, dat de debatten fair verlopen en wel over de echte problemen. Er is werk aan de winkel en daar moeten we samen uitkomen. Meningsverschillen hoeven niet op ruzies en scheldpartijen uit te lopen. Meer oplossen van problemen i.p.v. afschuiven op asielzoekers en op lange termijn schuiven.

- Zou nu stemmen: GL-PvdA

Integriteit en het oplossen van problemen. Belang van het land voorop zetten i.p.v. partijbelang.

- Zou nu stemmen: NSC

Minder kleuterklas en partijgeleuter en meer focus op het oplossen van reële, acute problemen.

- Zou nu stemmen: PVV

Meer aandacht voor onze eigen problemen, huizenmarkt voor starters, energietransitie: gas erop. stoppen met graaicultuur. Werken moet veel meer gaan lonen. zorg anders inrichten, kijk naar Denemarken bijvoorbeeld. De toeslagenkerstboom zeer kritisch bekijken en aanpassen.

- Zou nu stemmen: BBB

1.6 Waarom stappen kiezers over?

1.6.1 GroenLinks-PvdA

De linkse samenwerking van PvdA en GroenLinks blijft stabiel scoren (nu van 27 naar 29 zetels) en doet daarmee mee in de strijd om de grootste te worden. GroenLinks-PvdA is aantrekkelijk voor links-progressieve kiezers die hopen op een sterk progressief blok dat haar stempel kan drukken op het regeringsbeleid. Vooral kiezers die in 2021 opteerden voor D66 stappen in groten getale over. Zij geven dikwijls aan dat de keuze GL-PvdA strategisch is (ze hopen er een linkse regering mee mogelijk te maken). Ook hopen ze op socialer en duurzamer beleid. Vanuit de PvdD zien we dat enkele kiezers de overstap maken naar GL-PvdA vanwege de onrust binnen PvdD. Lijsttrekker Frans Timmermans wordt soms genoemd als reden om op de partij te stemmen, al zien we bij de stemmotieven (paragraaf 1.7) dat de lijsttrekker voor de GL-PvdA-achterban maar in 28 procent van de gevallen een reden is om op deze partij te stemmen (waar dat voor NSC 64% is). De wachtgeld-kwestie waarmee Timmermans de afgelopen weken negatieve publiciteit vergaarde noemen respondenten niet.

"Via GL-PvdA hopelijk kans om te gaan regeren en meer invloed op noodzakelijke onderwerpen. D66 heeft niet gebroken met Rutte en de VVD."

- Stemde in 2021 D66, zou nu GL-PvdA stemmen

"Partij voor de Dieren heeft nu intern ook gedoe, daarmee heeft de partij zich voor mij gediskwalificeerd. Samenwerking GroenLinks-PvdA lijkt mij een kans tot verbetering in de politiek, ik wil dat wel een keer steunen om te zien wat er van komt."

- Stemde in 2021 PvdD, nu GL-PvdA

"Er is eindelijk weer kans op een groter blok op links; Volt is minder zichtbaar geworden."

- Stemde in 2021 Volt, nu GL-PvdA

Ook zijn er kiezers die juist vanwege de samenwerking afhaken. Dit betreft zowel voormalig GroenLinks-kiezers, die soms vrezen dat GL-PvdA minder aandacht zal besteden aan klimaat en duurzaamheid, als voormalig PvdA'ers. Enkele ex-PvdA'ers vermoeden juist dat het klimaatbeleid ten koste zal gaan van lagere inkomensgroepen en keert daarom GL-PvdA de rug toe.

"GroenLinks is nu samen met de PvdA en ik vrees dat zij niet ver genoeg gaan in hun plannen voor het klimaat en behoud van biodiversiteit. PvdD sluit beter aan op mijn idealen."

- Stemde in 2021 GroenLinks, nu PvdD

"Omdat ik géén fan ben van de drammerigheid van Frans Timmermans. PvdA bestaat niet meer, alles is nu ineens klimaat en er bestaan géén arbeiders meer. Het sociale gezicht is weg."

- Stemde in 2021 PvdA, heeft nu geen stemvoorkeur

1.6.2 VVD

De VVD zit in de lift. We peilen de liberalen nu op 27 zetels, vijf meer dan een maand geleden. Kiezers die recent zijn geswitcht naar VVD noemen soms lijsttrekker Dilan Yesilgöz als motivatie. Anderen vrezen ervoor dat het regeringsbeleid zonder VVD economisch gezien te veel naar links zou trekken. Kwesties rondom immigratie, waar VVD een speerpunt van maakt, worden niet genoemd door nieuwe kiezers.

"Nieuwe uitstraling en motivatie van Yesilgöz."

- Had twee weken geleden geen stemvoorkeur, zou nu VVD stemmen

"Geen verdere nivellering."

- Zou twee weken geleden NSC stemmen, zou nu VVD stemmen

Ondanks dat de VVD de weg omhoog weer lijkt te zijn ingeslagen verliest de partij nog wel zeven virtuele zetels ten opzichte van de Tweede Kamerverkiezingen van 2021. Kiezers wijken o.a. uit naar NSC (11% van de VVD-kiezers uit 2021) en BBB (4%). Degenen die overstappen naar NSC geven vooral aan dat zij Omtzigt een integere politicus vinden en maken geen verwijten richting de VVD. Kiezers die uitwijken naar de BBB doen dit wel. Zij vinden dat de VVD haar beloftes niet is nagekomen en teveel het compromis heeft gezocht.

Het grootste deel (26%) van de vertrokken VVD'ers sinds 2021 heeft nu nog geen stemvoorkeur. Als we vragen waarom zij nu geen VVD zouden stemmen zegt een deel dat dat is omdat Mark Rutte niet meer de voorman is. Anderen zijn juist van mening dat Ruttés kabinetten veel schade hebben berokkend en het daarom beter zou zijn als de VVD even niet meer aan de knoppen zit.

"VVD heeft teveel compromissen gesloten met coalitiepartijen waardoor hun eigen opvattingen verloren gingen. De BBB laat in ieder geval een duidelijk en heldere stem horen. Bij deze partij doet de rest van Nederland buiten de Randstad ook weer mee."

- Stemde in 2021 VVD, zou nu BBB stemmen

"Rutte weg en ik vind hem een sterke leider. De VVD gaat een kleine koerswijziging inzetten. Ik wil eerst het programma zien voor ik op een partij stem. Via kieswijzer ga ik mij verdiepen en ik zit niet vast aan 1 partij. Het kan iedereen worden. Nieuwe lijsttrekker VVD spreekt mij ook niet aan."

- Stemde in 2021 VVD, heeft nu geen voorkeur

"Tijd voor veranderingen. VVD heeft nu wel lang genoeg aan de macht geweest. En de VVD heeft op sommige gebieden echt gefaald."

- Stemde in 2021 VVD, heeft nu geen voorkeur

1.6.3 Nieuw Sociaal Contract

NSC, de nieuwe partij van Pieter Omtzigt, lijkt een denderende entree te maken in het Nederlandse politieke landschap. In deze peiling komt de partij uit op 25 zetels (wel zes minder dan een maand geleden).

Kiezers komen van een breed scala aan politieke partijen, vooral van CDA (23% van de huidige NSC-kiezers stemde in 2021 op het CDA), VVD (12%), SP (10%), D66 (9%) en PVV (9%). Ook enigszins van CU (5%), JA21 (4%), PvdA (4%) en GL (3%).

Kiezers die naar NSC overstappen noemen vooral Pieter Omtzigt als motief. Zij zien hem als een integere, duidelijke en betrokken politicus. Kiezers hopen dat Omtzigt kan zorgen voor een frisse wind in de Nederlandse politiek die beter naar de burger luistert. Opvallend is dat "bestaanszekerheid", een van de centrale thema's van de campagne van NSC, vooralsnog nauwelijks door NSC-kiezers als reden wordt benoemd.

"Het politieke gestel heeft een ingrijpende opknapbeurt nodig. Ik denk dat NSC hier een aanzet toe kan geven."

- Stemde in 2021 D66, nu NSC

"Dhr Omtzigt heeft op mij indruk gemaakt met hoe hij omging met het kindertoeslag dossier en zijn vasthoudendheid. De bestaande politiek vond hem te lastig worden en daar hadden ze iets op gevonden nl functie elders."

- Stemde in 2021 niet, nu NSC

Ten opzichte van een maand geleden verliest NSC zes virtuele zetels. Vertrekkende kiezers geven vooral aan dat NSC nog niet duidelijk heeft gemaakt waar het voor staat.

"Omtzigt heeft nog niet een compleet duidelijk verhaal."

- Zou twee weken geleden NSC stemmen, nu GL-PvdA

"Ik weet nog niet wie er op de lijst van Omtzigt komt en wat zijn verkiezingsprogramma inhoudt."

- Zou twee weken geleden NSC stemmen, nu GL-PvdA

1.6.4 PVV

De PVV boekt als enige partij significante winst ten opzichte van twee weken geleden (+4). Kiezers stappen over van andere rechtse partijen. Twee redenen worden vooral genoemd: het standpunt van de PVV m.b.t. immigratie en dat de VVD inmiddels openstaat voor regeren met de PVV. Nieuwe PVV-kiezers hopen op kabinetsdeelname waarmee het beleid naar rechts kan worden getrokken.

"PVV is minder asielzoekers, VVD wordt te links."

- Zou twee weken geleden VVD stemmen, nu PVV

"Nu er de mogelijkheid bestaat dat de PVV met de VVD kan samenwerken neig ik meer naar de PVV en vanwege de interne strubbelingen minder naar JA21."

- Zou twee weken geleden JA21 stemmen, nu PVV

"PVV krijgt de kans om mee te regeren en zegt duidelijk waar Nederland voor staat. Er zijn teveel mensen van niet westerse afkomst."

- Zou twee weken geleden BBB stemmen, nu PVV

1.6.5 BBB

Tot slot zoomen we in op de grote winnaar van de Provinciale Statenverkiezingen van 2023, de BBB. Een maand na die verkiezingen peilden wij de BBB op 31 zetels. Nu zijn daar nog 12 virtuele zetels van over. De partij lijdt onder de komst van NSC. Kiezers die in de afgelopen weken de partij de rug toekeerden geven daar uiteenlopende redenen voor.

Het optreden van Caroline van der Plas bij de afgelopen APB wordt niet genoemd.

Afgelopen week was BBB negatief in het nieuws toen bleek dat Mona Keijzer wachtgeld ontvangt nadat BBB-lijsttrekker Van der Plas kritiek had geuit op het feit dat Frans Timmermans gebruik maakt van wachtgeld. Geen enkele kiezer noemt dit als reden om de BBB de rug toe te keren.

"BBB is nog te nieuw en VVD heeft normale waarden."

- Zou twee weken geleden BBB stemmen, zou nu VVD stemmen

"BBB lijkt me in sommige zaken softer dan JA21, maar heeft misschien wat meer politieke draagkracht. Een nadeel van JA21 vind ik hun steun aan de bouw van (uranium)kerncentrales. Van BBB vind ik minder goed dat de partij woningbouw in natuurgebieden toe wil staan."

- Zou twee weken geleden BBB stemmen, nu JA21

Desalniettemin staat de partij van Caroline van der Plas nog altijd op ruime winst ten opzichte van de Tweede Kamerverkiezingen. Destijds haalde de BBB één zetel. Nieuwe kiezers komen van rechtse partijen zoals PVV, JA21 en FvD. Zij zien BBB als een eerlijke en duidelijke partij die opkomt voor het platteland en de landbouwsector.

"BBB komt meer op voor het platteland, kent de problemen beter."

- Stemde in 2021 VVD, nu BBB

"BBB verdient een kans, staan dichterbij de werkende middenklasse die in veel andere partijen niet gezien worden, JA21 heeft teveel interne problemen."

- Stemde in 2021 JA21, nu BBB

1.7 Switchgedrag sinds Tweede Kamerverkiezingen 2021

Tabel 1.5 laat de kiezersstromen sinds de Tweede Kamerverkiezingen van maart 2021 zien. Wederom blijkt dat NSC een breed scala aan kiezers trekt waaronder 30 procent van de kiezers die in 2021 op CDA stemden, 27 procent van de voormalig JA21-kiezers, en 22 procent van de kiezers die opterden voor SP of Volt.

GL-PvdA is populair onder links-progressieve kiezers. Ruim zes op tien kiezers uit de eigen bloedgroep gaan mee naar de nieuwe samenwerking (65% van de GL-kiezers uit 2021 kiest voor GL-PvdA, 62% van de PvdA-kiezers). Van de voormalig PvdA-kiezers weet 21 procent het nu niet, van de GL-kiezers uit 2021 gaat 12 procent naar de PvdD. Verder haalt GL-PvdA kiezers weg bij D66 (30%), Volt (24%) en Partij voor de Dieren (14%).

JA21 (11% van de TK21-kiezers zou nu opnieuw JA21 stemmen), D66 (20%) en CDA (24%) slagen er het slechtst in hun oude electoraat vast te houden.

Tabel 1.5: Switchgedrag sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 (in procenten)

Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (n = 1.653).

Stem-voorkeur	Gestemd bij TK21													Niet gestemd
	Totaal	VVD	D66	PVV	CDA	SP	PvdA	GL	FvD	PvdD	CU	Volt	JA21	
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
VVD	13	53	4	3	6				2		2	2	12	2
D66	3		20											
PVV	9	3		58			1		17				10	10
CDA	3	1	1		24	1	1				1			2
SP	3	1	2	1		37	1	2			1			1
GL-PvdA	14	2	30		3	7	62	65	4	14	3	24		9
FvD	2			1					44		3			1
PvdD	3		2			2		12		46				7
CU	2		1		3		1				45	2		
Volt	2	1	3				2	1			2	36		3
JA21	1			1	1	1							11	
SGP	2				1						5			
DENK	1		1											2
50Plus				0		1								
BBB	6	4	2	15	4	5	3	3	11		2		18	8
BIJ1														
BVNL						2			5	1	1			
NSC	12	7	7	10	30	22	8	8	6	11	22	4	27	23
Weet ik (nog) niet	22	26	27	9	26	23	21	9	10	25	13	31	22	28

Bron: I&O Research, 25 september 2023

1.8 Welke partijen worden nog overwogen?

Zoals benoemd in paragraaf 1.2 overweegt de gemiddelde kiezer ,3 partijen. Alleen kiezers van SGP zijn in de meerderheid zeker van hun zaak (62% overweegt geen andere partijen). Ook VVD- (35%), FvD- (34%), SP- (30%) en CU-kiezers (29%) zijn iets zekerder dan de gemiddelde kiezer.

NSC wordt door een op vijf kiezers overwogen. Ook BBB (14% kiezers overweegt BBB), Volt (10%) en D66 (10%) worden nog relatief vaak overwogen. Opvallend is dat GL-PvdA (9%) en VVD (5%), de twee grootste partijen in deze peiling, komen momenteel voor weinig andere kiezers in aanmerking.

De meeste huidige D66-kiezers (58%) overwegen nu GL-PvdA. Ook overweegt bijna de helft Volt (46%). GL-PvdA kan ook kiezers wegtrekken bij Volt (44% overweegt GL-PvdA) en PvdD (40%). Andersom geldt dat kiezers van GL-PvdA ook nog om zich heen kijken naar D66 (33%), Volt (30%) en PvdD (26%). NSC gooit hoge ogen bij veel kiezersgroepen. Zo overweegt de helft van de BBB-kiezers een stem op NSC. Ook is de partij populair onder kiezers van SP (34% overweegt NSC), CDA (33%), PVV (27%), Volt (25%), JA21 (25%) en VVD (23%).

PVV zit in de lift en kan meer kiezers wegtrekken bij BBB (25% van de BBB-kiezers overweegt ook NSC), FvD (26%) en JA21 (29%).

Ook BBB heeft nog altijd groeimogelijkheden. Zo overweegt een op drie NSC-kiezers en een op drie PVV-kiezers een stem op BBB.

Tabel 1.6: Zijn er andere partijen die voor u in aanmerking komen om op te stemmen? (naar huidige partijvoorkeur). Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen (n = 2.118).

Overwogen	To-taal elec. %	VVD %	D66 %	PVV %	CDA %	SP %	GL-PvdA %	FvD %	Pvd D %	CU %	Volt %	JA21 %	SGP %	BBB %	NSC %	Geen voor-keur %
Geen	23	35	15	24	25	30	19	34	25	29	8	12	62	16	12	
VVD	5	0	6	10	12	2	2	3	0	0	3	22	3	9	10	25
D66	10	8	0	0	8	7	33	0	10	2	37	0	0	1	3	17
PVV	8	9	1	0	3	5	0	26	7	0	0	29	4	25	12	13
CDA	4	8	3	0	0	3	2	0	0	10	2	0	4	5	8	15
SP	7	1	4	4	3	0	12	5	20	3	0	0	0	6	14	16
PvdA /GL	9	4	58	1	5	10	0	2	40	24	44	0	0	3	12	26
FvD	2	0	0	8	3	0	0	0	0	0	0	0	0	3	2	3
PvdD	8	2	7	2	2	7	26	7	0	6	17	0	0	1	4	13
CU	4	2	4	1	14	0	4	1	3	0	3	0	18	1	8	8
Volt	10	5	46	0	8	6	30	0	16	6	0	6	0	0	5	14
JA21	5	7	1	15	5	0	0	6	1	0	0	0	4	8	5	6
SGP	1	1	0	2	3	0	0	5	0	11	0	0	0	1	1	3
DENK	1	0	0	2	0	0	0	0	1	0	5	0	0	0	1	2
50Plus	2	3	3	1	2	5	0	3	1	0	0	0	0	2	5	5
BBB	14	13	0	32	9	15	1	16	1	9	3	28	10	0	33	24
BIJ1	1	0	0	0	0	0	2	0	4	0	0	0	0	1	0	2
BVNL	3	1	0	7	0	0	0	34	0	0	0	5	0	6	2	3
NSC	20	23	17	27	33	34	19	8	11	25	14	25	14	50	0	43

Bron: I&O Research, 25 september 2023

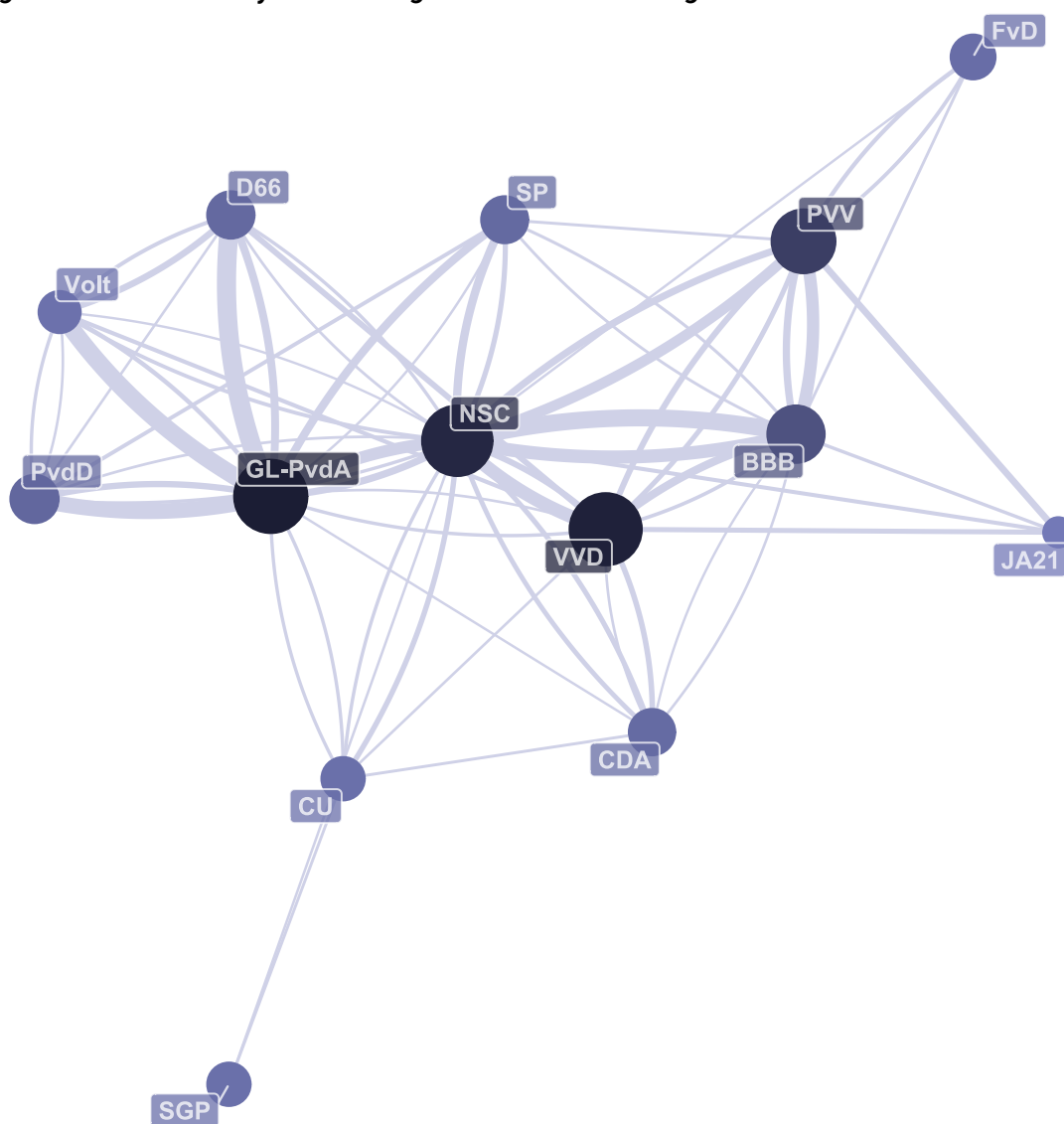

1.9 Netwerkanalyse: NSC vervult brugfunctie tussen drie clusters

In onderstaande figuur geven we middels een netwerkanalyse de electorale verhoudingen van dit moment weer. De grootte van de bollen illustreert het deel van de stemmen dat een partij op dit moment zou halen als er nu verkiezingen zouden plaatsvinden. Hoe beter een partij scoort in deze peiling, hoe groter de bol. De lijntjes tussen de bollen illustreren kiezers van een partij die een andere partij overwegen. Hoe dikker de lijn, hoe meer kiezers een partij overwegen. Zo zien we de dikste lijn van D66 naar GL-PvdA bewegen omdat 58 procent van de huidige D66-kiezers een stem op GL-PvdA overweegt.

We zien enkele duidelijke clusters ontstaan: een links-progressief cluster (Volt, PvdD, D66, GL-PvdA en SP), een centrum-rechts cluster (CDA, CU, VVD) en een rechts-conservatief cluster (PVV, JA21, FvD). NSC vervult een duidelijke brugfunctie tussen al deze clusters, terwijl BBB als brug tussen centrum-rechts en rechts-conservatief functioneert.

Figuur 1.4: Netwerkanalyse van huidige electorale verhoudingen

1.10 Stemmotieven

Inhoud belangrijkste overweging bij stemkeuze

Uit de gesloten vraag 'Wat is of zijn voor u de belangrijkste reden(en) om op deze partij te stemmen?' blijkt dat de inhoud (wederom) het belangrijkste is voor kiezers.

Voor zes op de tien kiezers zijn dat de *standpunten* van hun voorkeurspartij, voor de helft is de *ideologie* van belang. Dat is beduidend meer dan de *lijsttrekker of leider* (voor 33% belangrijk) en de mate waarin de partij *opkomt op voor mensen zoals ik* (36%).

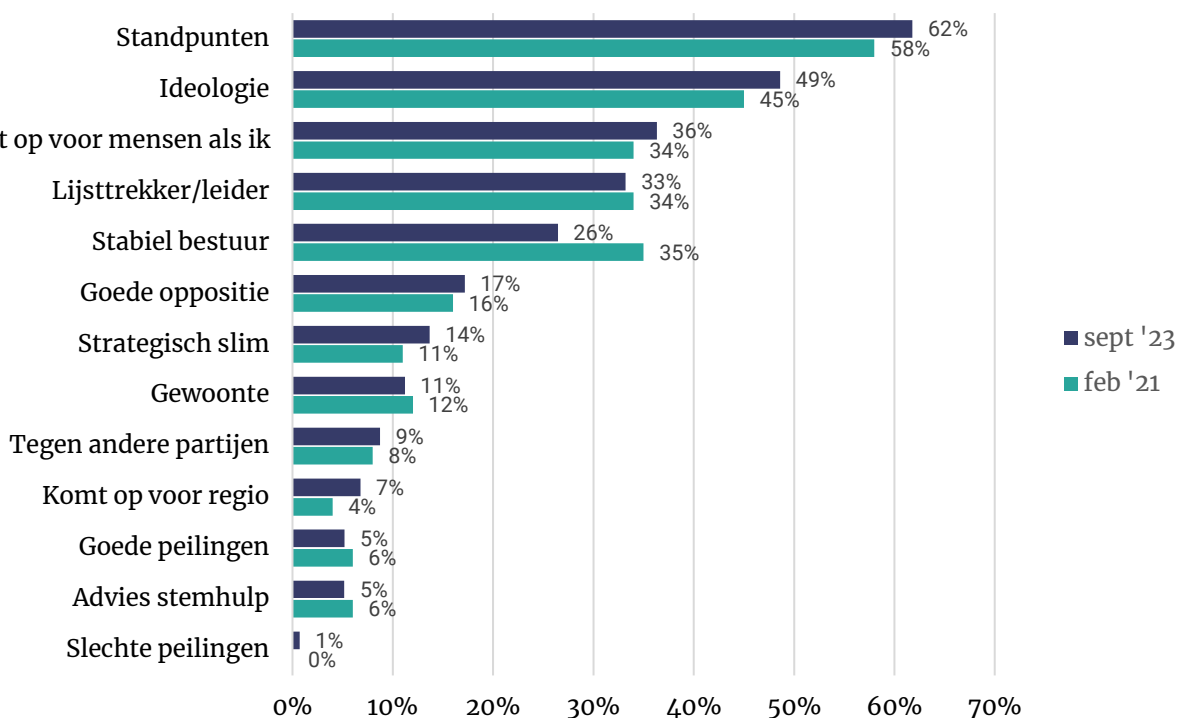
Eén op de zeven kiezers zegt dat zij hun stem rekening houden met een mogelijke regering (*strategische stem*). Maar weinig mensen zeggen de positie van een partij in de *peilingen* – goed of slecht – mee te laten wegen bij hun stemkeuze.

Stabiel bestuur minder belangrijk

Dit beeld komt overeen met de aanloop naar de vorige Tweede Kamerverkiezingen, in februari 2021. Of de partij *zorgt voor een stabiel bestuur van Nederland* speelt nu een minder belangrijke rol dan in 2021 (feb '21: voor 35%, nu: 26%). Met name bij VVD- en ChristenUnie stemmers noemden dat toen – een verkiezing in coronatijd – beduidend vaker dan nu (zie ook Tabel 1.2).

Figuur 1.5: Wat is of zijn voor u de belangrijkste reden(en) om op <voorkeurspartij> te stemmen?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (n = 1.653).

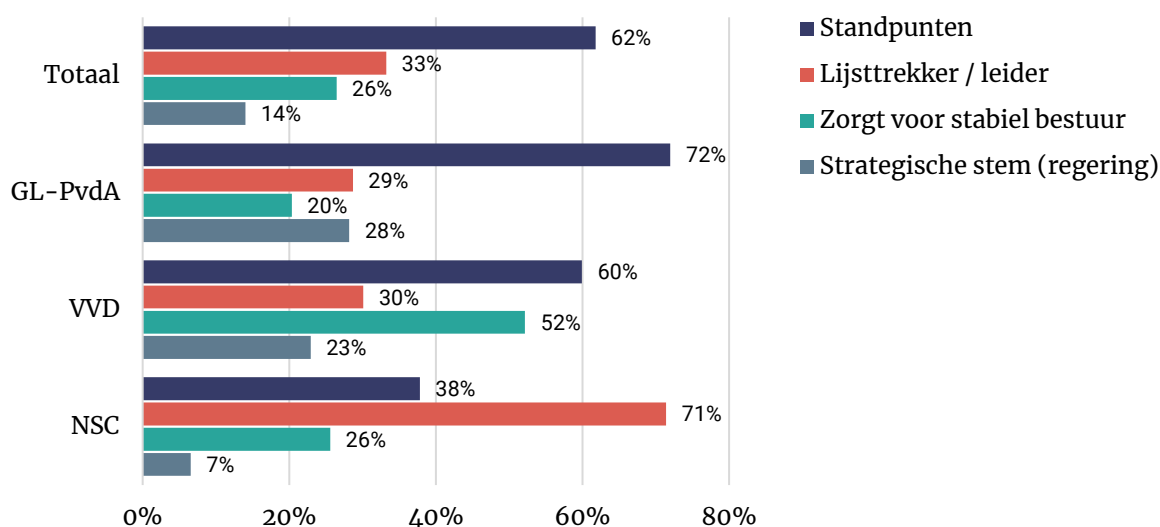
Bron: I&O Research, 25 september 2023

Lijsttrekker bepalende factor voor NSC-kiezers; GL-PvdA-kiezers kijken vooral naar standpunten

Per partij zien we heel verschillende stemmotieven. De NSC-kiezer gaat vooral af op leider Omtzigt (en beduidend minder op de standpunten), voor de GL-PvdA-kiezer ligt dat andersom: eerst de standpunten, dan pas de lijsttrekker (Timmermans). En ook de strategische stem speelt mee. Terwijl de VVD-kiezer vooral voor deze partij kiest vanwege de stabiliteit die de VVD te bieden heeft. Ook hier weegt de lijsttrekker (Yesilgöz) relatief beperkt mee: 30 procent (terwijl Rutte in 2021 voor 54% van de VVD-kiezers een stemmotief was).

Figuur 1.6: Wat zijn voor u de belangrijkste redenen om op deze partij te stemmen? *

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (n = 1.653).

* Dit is een uitsnede. Er konden meer redenen aangevinkt worden. Zie tabel 1.7

In tabel 1.7 geven we alle motieven voor alle partijen.

Zeven op de tien NSC-kiezers baseren hun stemvoorkeur op de lijsttrekker, Pieter Omtzigt. Dat is beduidend meer dan bij andere partijen en nog iets vaker dan NSC-kiezers in begin september vonden (64% naar 71%). Vergelijken met de leider spelen de standpunten (voor 38%) en ideologie (34%) bij NSC-kiezers juist beduidend minder vaak dan gemiddeld een belangrijke rol in hun stem.

Bij de meeste partijen bleef de lijsttrekker ongeveer even belangrijk, maar net als bij NSC wordt bij CDA (21% naar 40%) en PvdD (13% naar 21%) dit nu vaker genoemd dan twee weken terug.

Door VVD-kiezers wordt naast de standpunten (62%) de reden dat de partij zorgt voor stabiel bestuur (52%) genoemd als belangrijkste reden om op de VVD te stemmen. Stabiel bestuur is ook voor kiezers van de andere coalitiepartijen VVD, D66 en D66 relatief belangrijk. Daarnaast is er een strategische stem voor de VVD: 23 procent zegt op de VVD te willen stemmen omdat dat strategisch slim is vanwege de regeringsformatie.

Ook bij GL-PvdA speelt de strategische stem een grotere rol dan bij andere partijen (28%), maar de inhoud is belangrijker: de ruime meerderheid van de GL-PvdA-kiezers stemt op de partij vanwege de standpunten en/of ideologie. De lijsttrekker is net wat minder belangrijk (voor 29%) dan gemiddeld (33%).

De reden dat een partij opkomt 'voor mensen zoals ik' is vooral voor PVV-, SP- en BBB-kiezers relevant. Bij de BBB speelt ook representatie van de regio een relatief belangrijke rol (voor 40%, gemiddeld voor 7%).

Tabel 1.7: Wat is of zijn voor u de belangrijkste reden(en) om op <voorkeurspartij> te stemmen?

Meerdere antwoorden mogelijk. Naar partijvoorkeur. Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (n = 1.653).

	To- taal	VVD	D66	PVV	CDA	SP	GL- PvdA	FvD	PvdD	CU*	SGP *	Volt *	BBB	NSC
Reden	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Standpunten	62	60	76	64	55	63	72	82	67	74	82	80	57	38
Ideologie	49	35	63	46	56	58	62	65	73	62	42	63	42	34
Voor mensen als ik	36	32	21	55	18	59	20	49	17	29	46	15	56	36
Lijsttrekker/leider	33	30	24	31	40	16	29	16	21	7	9	10	31	71
Stabiel bestuur	26	52	54	10	51	7	20	19	1	35	53	5	16	26
Goede oppositie	17	1	3	36	0	28	15	58	22	2	16	3	23	23
Strategisch slim	14	23	2	11	14	8	28	6	2	0	0	8	13	7
Gewoonte	11	22	14	9	29	27	14	0	8	19	8	0	1	0
Tegen andere partijen	9	8	5	13	3	3	8	29	7	3	8	0	5	8
Komt op voor regio	7	2	3	5	16	10	0	5	0	2	14	0	40	7
Goede peilingen	5	2	0	4	0	0	10	0	0	0	0	0	10	11
Advies stemhulp	5	4	5	7	10	10	6	2	8	11	0	12	4	1
Slechte peilingen	1	0	1	0	7	2	0	0	0	0	0	0	0	0
Anders	2	1	1	0	0	0	2	3	3	3	0	3	0	3
Weet ik niet	1	1	1	1	6	0	1	2	2	3	0	5	1	1

*Indicatief vanwege een klein aantal waarnemingen (n < 50).

Bron: I&O Research, 25 september 2023

Lijsttrekker voor VVD nu minder belangrijk, GL-PvdA vaker strategische keuze

Voor VVD-kiezers is de lijsttrekker nu minder vaak een belangrijke reden om op de partij te stemmen dan in maart 2021: toen zei 57 procent dat (het betrof Rutte in de coronacrisis), nu 30 procent (Yesilgöz).

De factor 'stabiel bestuur' speelt nu voor VVD-kiezers minder vaak een rol dan in maart 2021, net als bij kiezers van de ChristenUnie. Bij kiezers van D66 en in iets mindere mate ook GroenLinks speelt dit nu juist vaker een rol.

Voor drie op tien GL-PvdA kiezers is hun stem een strategische stem, in maart 2021 zei nog geen één op tien van de GL- of PvdA kiezers dat.

Tabel 1.8: Wat is of zijn voor u de belangrijkste reden(en) om op <voorkeurspartij> te stemmen?

Meerdere antwoorden mogelijk. Naar jaar en partijvoorkeur. Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (februari 2021, n = 1.794; maart 2021, n = 2.168; september 2023, n = 1.649).

Reden	Totaal		VVD		PVV		CDA		D66		GL*		SP		PvdA*		CU		PvdD	
	feb	sep	feb	sep	feb	sep	feb	sep	feb	sep	feb	sep	feb	sep	feb	sep	feb	sep	feb	sep
	-21	-23	-21	-23	-21	-23	-21	-23	-21	-23	-21	-23	-21	-23	-21	-23	-21	-23	-21	-23
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Standpunten	58	62	53	60	61	64	47	55	73	76	75	72	52	63	59	72	75	74	80	67
Ideologie	45	49	34	35	39	46	33	56	57	63	75	62	50	58	62	62	69	62	78	73
Mensen als ik	34	36	30	32	48	55	31	18	28	21	23	20	49	59	28	20	30	29	8	17
Leider	34	33	57	30	33	31	38	40	41	24	20	29	9	16	38	29	30	7	15	21
Stabiel bestuur	35	26	65	52	12	10	55	51	30	54	10	20	5	7	32	20	47	35	4	1
Goede oppositie	16	17	6	1	45	36	6	0	5	3	25	15	34	28	4	15	2	2	28	22
Strategisch slim	11	14	21	23	6	11	20	14	9	2	8	28	5	8	9	28	3	0	14	2
Gewoonte	12	11	11	22	6	9	19	29	13	14	5	14	7	27	23	14	8	19	1	8
Tegen andere	8	9	11	8	11	13	4	3	3	5	13	8	13	3	25	8	15	3	5	7
Komt op voor regio	4	7	1	2	4	5	11	16	1	3	16	0	3	10	3	0	6	2	3	0
Online stemhulp	6	5	7	4	5	7	5	10	8	5	6	6	5	10	10	6	5	11	3	8
Goede peilingen	4	5	10	2	6	4	5	0	0	0	0	10	2	0	1	10	3	0	0	0
Slechte peilingen	0	1	0	0	0	0	0	7	1	1	0	0	0	2	2	0	0	0	0	0

*Cijfers voor 2021 zijn voor GL dan wel PvdA, die van september 2023 zijn voor de gezamenlijke lijst PvdA/GL.

2 Vertrouwen

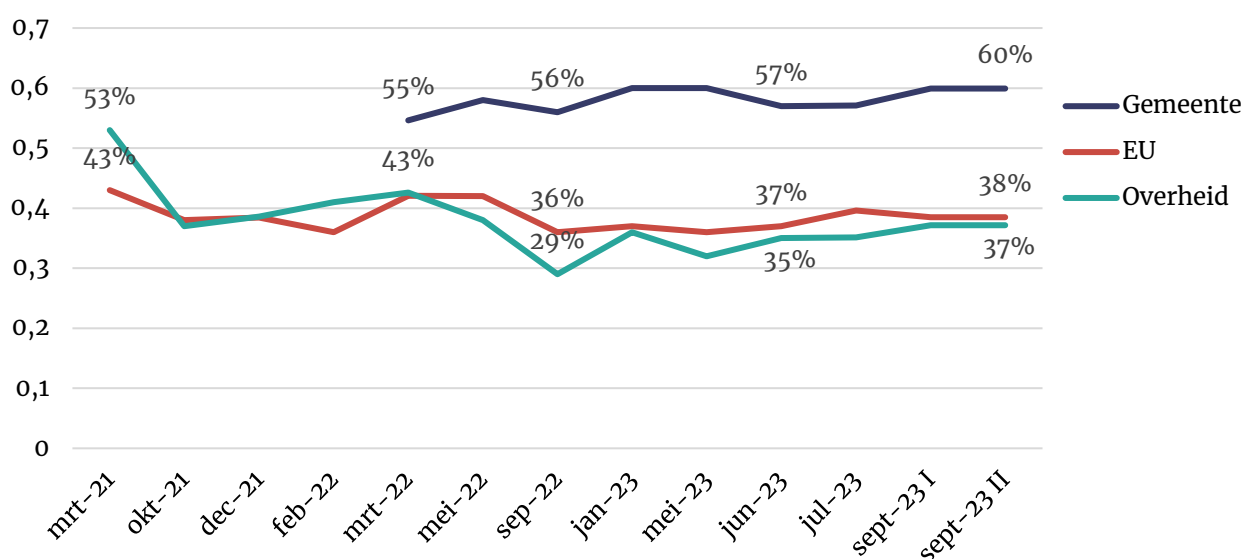
2.1 Vertrouwen in de overheid blijft laag

Het vertrouwen in de overheid is nog altijd laag. Bijna vier op de tien (37%) kiezers zeggen heel veel of tamelijk veel vertrouwen te hebben in de 'Nederlandse overheid als geheel'. Hoewel het vertrouwen laag is, zien we wel een lichte toename ten opzichte van het dieptepunt een jaar geleden, toen 29 procent zei vertrouwen te hebben in de landelijke overheid.

Figuur 2.1: Hoeveel vertrouwen heeft u in de volgende instellingen of personen?

Getoond in figuur: percentage heel veel en tamelijk veel vertrouwen.

Basis: halve steekproef (at random toegewezen (split-run, n = 1.143)

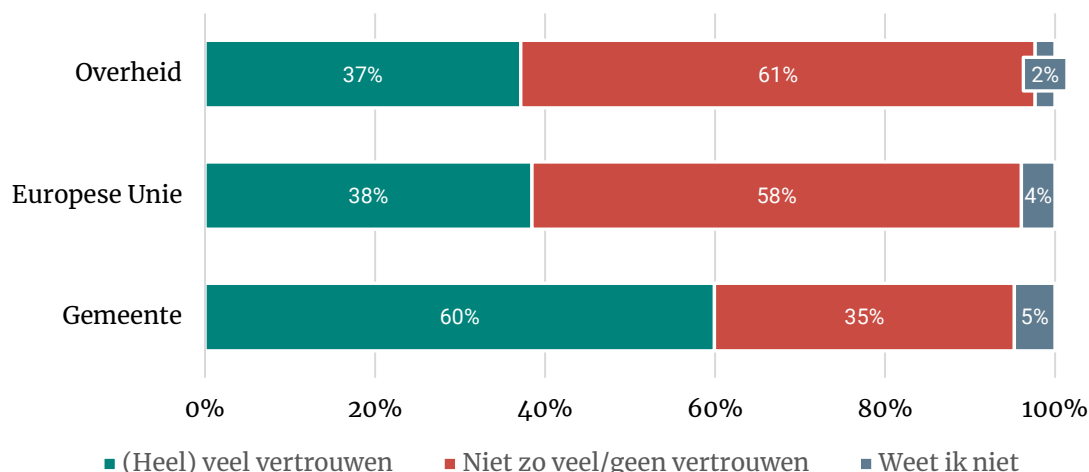
Bron: I&O Research, 25 september 2023

Meest vertrouwen in de gemeente

Het vertrouwen in de Europese Unie is onveranderd en ligt op een vergelijkbaar niveau als het vertrouwen in de Nederlandse overheid: 38 procent heeft wel vertrouwen, 58 procent niet zo veel of helemaal geen. De gemeente geniet nog steeds beduidend meer vertrouwen onder de Nederlandse kiezer (60% wel, zie Figuur 2.2).

Figuur 2.2: Hoeveel vertrouwen heeft u in de volgende instellingen of personen?

Basis: halve steekproef (willekeurig toegewezen in split-run, n = 1.143)

Bron: I&O Research, 25 september 2023

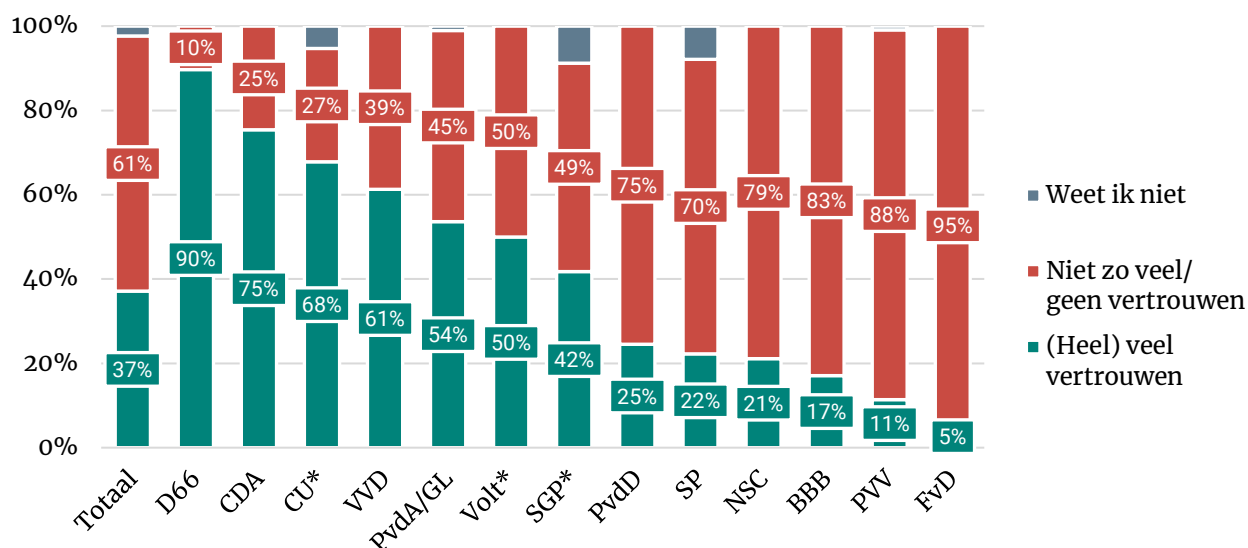
Kiezers NSC, BBB, PVV, en FvD hebben heel weinig vertrouwen in overheid

Als we inzoomen op vertrouwen in de Nederlandse overheid zien we flink verschillen tussen kiezers van verschillende partijen. Kiezers die nu voorkeur geven aan NSC hebben relatief weinig vertrouwen in de landelijke overheid. Slechts één op vijf van hen heeft heel veel of tamelijk veel vertrouwen, de rest weinig tot geen. Alleen kiezers van BBB (17%), PVV (11%) en FvD (5%) hebben nog minder vaak vertrouwen in de overheid.

Het vertrouwen is juist relatief hoog onder van regeringspartijen D66 (90%), CDA (75%), CU (68%) en VVD (61%).

Figuur 2.3: Hoeveel vertrouwen heeft u in de volgende instellingen of personen?

Naar partijvoorkeur. Basis: halve steekproef (willekeurig toegewezen in split-run, n = 1.143)

Bron: I&O Research, 25 september 2023

3 De inhoud

3.1 Waar moeten verkiezingen over gaan?

Op de vraag waar de aanstaande verkiezingen over zouden moeten gaan, zetten kiezers de woningmarkt (42%), armoedebestrijding en sociale voorzieningen (36%), immigratie en asiel (34%), gezondheidszorg (33%) en klimaatverandering (32%) bovenaan. Daarmee zijn de belangrijkste thema's nagenoeg onveranderd ten opzichte van augustus en eerder deze maand. Klimaatverandering en armoedebestrijding worden nu iets vaker genoemd dan een maand geleden.

Tabel 3.1: Belangrijkste onderwerpen

Waar zouden de aanstaande verkiezingen vooral over moeten gaan, vindt u? (maximaal 3 antwoorden mogelijk). Basis: gehele steekproef (n= 2.288).

	2-feb 2021	8-mrt 2021	24-aug 2023	11-sep 2023	25-sep 2023
Woningmarkt / betaalbare woningen / huren	28%	32%	45%	41%	42%
Armoede(bestrijding) / sociale voorzieningen	18%	18%	33%	35%	36%
Immigratie en asiel	14%	15%	32%	33%	34%
Gezondheidszorg	33%	35%	34%	34%	33%
Klimaatverandering	27%	31%	27%	30%	32%
Veiligheid / tegengaan criminaliteit	21%	15%	17%	18%	19%
Economie/ overheidsfinanciën		17%	15%	14%	16%
Normen en waarden	*	*	13%	12%	12%
Onderwijs	20%	21%	13%	12%	11%
Bestuurscultuur	*	*	9%	7%	6%
Natuur ³	*	*	15%	7%	6%
Werkgelegenheid	11%	12%	5%	6%	5%
Landbouw	*	*	6%	6%	5%
Polarisatie	*	*	5%	7%	5%
Defensie	*	*	*	4%	5%
Europese Unie	6%	9%	*	5%	4%
Inspraak en democratie	5%	5%	6%	5%	4%
Leefbaarheid in de wijken	4%	3%	4%	4%	4%
Ethische zaken (euthanasie, abortus, homohuwelijk, etc.)	4%	6%	2%	2%	2%
Tegengaan van discriminatie ⁴	6%	4%	*	2%	2%
Anders	3%	2%	3%	2%	2%
Weet ik niet	1%	1%	2%	2%	2%

* = niet opgenomen

³ In augustus: "natuur / stikstof-uitstoot".

⁴ In 2021: "racisme".

Kiezers van verschillende partijen vinden verschillende onderwerpen belangrijk (zie tabel 3.2):

- Kiezers van GL-PvdA vinden vooral klimaatverandering (75%) een belangrijk thema – net als kiezers van D66 en PvdD, waar ook driekwart kiest voor klimaat. Bij GL-PvdA wordt klimaat gevolgd door armoedebestrijding (50%) en de woningmarkt (45%).
- VVD-kiezers vinden dat de verkiezingen vooral moeten gaan over immigratie (48%). Ook de woningmarkt (39%), veiligheid (35%) en economie (35%) zijn voor hen relatief belangrijke thema's.
- NSC-kiezers hechten het meeste belang aan de thema's armoedebestrijding (49%) en de woningmarkt (43%). Daarna volgen immigratie en gezondheidszorg (beide 38%). Het thema 'bestuurscultuur' volgt ook duidelijke afstand (genoemd door 16%), maar wordt wel vaker genoemd door NSC-kiezers dan andere kiezersgroepen.
- BBB-kiezers zetten het thema immigratie op één (48%). Daarna volgen – net als bij NSC-kiezers – woningmarkt, armoedebestrijding en gezondheidszorg. Landbouw staat niet in de top van de belangrijkste thema's (genoemd door 19%), maar BBB-kiezers noemen dit thema wel vaker dan andere kiezers.
- Voor PVV-kiezers blijft immigratie met afstand het belangrijkste thema, dit wordt door driekwart genoemd. Op afstand volgen woningen (38%), veiligheid (35%) en gezondheidszorg (34%).

Tabel 3.2: Belangrijkste onderwerpen naar partij eerste voorkeur

Om welke onderwerpen zouden de aanstaande verkiezingen vooral moeten gaan, vindt u? (maximaal 3 antwoorden mogelijk). Naar partijvoorkeur. Basis: alle kiezers (n= 2.288).

	Al- len	VVD	D66	PVV	CDA	SP	GL- PvdA	FvD	Pvd D	CU *	Voit *	SGP *	BBB	NSC
Thema	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Woningmarkt	42	39	46	38	32	43	45	25	38	53	46	28	36	43
Armoede	36	16	30	28	32	50	50	20	38	48	24	17	34	49
Immigratie	34	48	8	76	29	20	10	64	9	22	22	15	48	38
Gezondheidszorg	33	29	21	34	36	69	25	24	23	28	11	49	31	38
Klimaat	32	20	77	3	35	21	75	4	77	51	62	14	8	22
Veiligheid	19	35	3	35	15	23	6	8	9	19	5	9	24	20
Economie	16	35	18	16	11	7	12	22	3	0	19	5	20	12
Normen/waarden	12	14	5	14	26	11	4	12	3	22	5	35	15	11
Onderwijs	11	7	37	3	12	14	13	9	6	13	15	18	9	10
Bestuurscultuur	6	3	5	1	5	6	10	6	9	11	19	6	8	16
Natuur	6	3	14	1	3	3	13	0	36	3	12	4	3	2
Werkgelegenheid	5	7	0	4	7	6	3	10	2	0	0	9	8	5
Landbouw	5	3	1	2	10	0	6	8	17	2	6	11	19	5
Polarisatie	5	5	10	2	12	3	8	2	3	10	13	3	3	3
Defensie	5	12	4	6	4	1	2	3	0	0	6	17	4	6
Europese Unie	4	4	10	7	1	3	4	33	0	2	13	10	5	3
Inspraak/democratie	4	1	0	7	4	1	1	33	0	6	3	3	6	6
Leefbaarheid	4	4	0	9	5	3	3	0	6	3	0	4	6	3
Ethische zaken	2	1	4	2	2	0	1	0	3	5	12	24	1	1
Discriminatie	2	1	1	1	1	5	4	0	4	0	3	0	0	1

*Indicatief vanwege een klein aantal waarnemingen (n < 50).

4 Leiders

4.1 Bekendheid

Qua bekendheid veranderde er de afgelopen twee weken niet veel voor de ‘grote namen’.

Er zijn twee opvallende stijgers: Stephan van Baarle (Denk, van 9 naar 19 procent) en Esther Ouwehand (PvdD, van 58 naar 74 procent).

De bekendheid van Henri Bontenbal (CDA) blijft, na een flinke sprong in juli (van 10% naar 48%), sinds augustus gestaag toenemen: nu naar 56 procent.

Tabel 4.1: Welke van onderstaande politici kent u?

Basis: volledige steekproef (n = 2.288)

	Mei 2023	Juli 2023	Augustus 2023	11 september 2023	25 september 2023
Geert Wilders	94%	95%	95%	94%	94%
Thierry Baudet	91%	*	92%	92%	91%
Pieter Omtzigt	86%	83%	90%	91%	91%
Caroline van der Plas	86%	89%	88%	90%	91%
Rob Jetten	*	85%	84%	85%	85%
Frans Timmermans	*	79%	84%	85%	84%
Lilian Marijnissen	82%	*	83%	84%	84%
Dilan Yesilgöz	*	75%	77%	78%	78%
Mona Keijzer	*	*	*	78%	78%
Joost Eerdmans	61%	*	63%	66%	66%
Wybren van Haga	*	*	*	61%	62%
Esther Ouwehand	51%	*	55%	58%	74%
Henri Bontenbal	*	10%	48%	53%	56%
Laurens Dassen	36%	*	40%	44%	45%
Mirjam Bikker	22%	*	36%	41%	43%
Stephan van Baarle	*	*	*	9%	19%
Chris Stoffer	*	*	*	10%	13%
Ellen Verkoelen	*	*	*	3%	2%
Edson Olf	*	*	*	*	2%

Bron: I&O Research, september 2023

Bij **Ouwehand** heeft dat duidelijk te maken met het conflict met het PvdD-bestuur. Het PvdD-bestuur maakte zaterdag 9 september bekend dat Esther Ouwehand niet zou worden voorgedragen als lijsttrekker. Nadat hier discussie over ontstond zette het bestuur Esther Ouwehand toch op de kandidatenlijst en trad het bestuur af. Vijf op zes kiezers (84%) kregen hier iets van mee, 49 procent zegt ook te weten waar het om ging. Zestien procent kreeg er niets van mee.

4.2 Waardering

Pieter Omtzigt (NSC) blijft - met een 7,3 - de best gewaardeerde lijsttrekker, wel krijgt hij een iets lager waardering dan in augustus (een 7,6). De meeste kiezersgroepen geven hem een 6,5 tot een 7,5. Zijn eigen kiezers geven hem een 9,2 (was een 9,1).

Dilan Yeşilgöz (VVD) wordt met een 6,2 het op een-na-best gewaardeerd (in de vorige metingen was dit een 6,4). Meerdere kiezersgroepen geven haar grofweg een zes (NSC, BBB, PVV, SP), CDA-kiezers een zeven en VVD-kiezers geven haar een 8,4 (was 8,1).

Correctie. In de vorige rapportage (eerste helft september) is een fout geslopen in de gemiddelde waarderingscijfers. De waarde 'weet ik niet' is per abuis gerekend als 11, waardoor alle cijfers te hoog zijn uitgevallen. Overall verandert dat niet veel voor de onderlinge verhouding voor de bekende lijsttrekkers, gemiddeld hadden ze enkele tienden minder moeten krijgen. Maar wel voor die lijsttrekkers waarvoor een groot deel (van degenen die deze politicus zeggen te kennen) geen cijfer konden geven. Dit geldt voor Ellen Verkoelen (33%), Henri Bontenbal (27%), Chris Stoffer (13%), Stephan van Baarle (13%). Onze excuses voor deze onvolkomenheid. In onderstaande tabel de correcte gemiddelden.

Tabel 4.2: Hoe waardeert u deze politicus op een schaal van 1 tot 10?

Basis: volledige steekproef, vraag alleen gesteld als respondent politicus kent

	sept '21	sept '22	jan. '23 ⁵	mei '23	aug '23	11 sept '23	25 sept '23
Pieter Omtzigt	7,0	7,0	*	7,3	7,6	7,5	7,3
Dilan Yesilgöz	*	*	6,3	*	6,4	6,4	6,2
Chris Stoffer	*	*	*	*	*	6,0	6,0
Caroline van der Plas	5,4	5,8	*	6,0	6,0	6,0	5,6
Lilian Marijnissen	5,5	5,4	*	5,4	5,7	5,6	5,4
Mirjam Bikker	*	*	*	5,4	5,5	5,3	5,3
Laurens Dassen	6,0	5,3	*	5,4	5,6	5,4	5,1
Henri Bontenbal	*	*	*	*	5,2	5,0	5,0
Frans Timmermans	*	*	*	*	5,3	5,0	4,8
Geert Wilders	4,1	4,2	*	4,2	4,6	4,8	4,8
Rob Jetten	*	*	4,9	*	4,9	4,9	4,6
Esther Ouwehand	5,3	5,0	*	5,2	5,4	5,3	4,5
Mona Keijzer	*	*	*	*	*	5,0	4,5
Ellen Verkoelen	*	*	*	*	*	4,5	4,1
Joost Eerdmans	4,7	4,8	*	4,7	4,7	4,4	4,1
Stephan van Baarle	*	*	*	*	*	4,1	3,8
Wybren van Haga	*	*	*	*	*	3,7	3,3
Thierry Baudet	2,5	2,4	*	2,2	2,3	2,3	2,1

⁵ Jetten en Yeşilgöz werden hier gewaardeerd in hun rol van minister, daarna als lijsttrekker van hun partijen.

Nieuwkomer **Chris Stoffer** (SGP) is maar bij 13 procent bekend, maar die groep geeft hem een keurige 6,0 (SGP-kiezers: een 8,9).

Daarna volgt **Caroline van der Plas** (BBB), ze gaat van een 6,0 naar een 5,6. Haar eigen kiezers geven haar een 8,7 (was 8,6). Ook PVV-, NSC- en SGP-kiezers zijn positief over haar (grotendeels een zeven). Links-progressieve kiezers (GL-PvdA, D66, PvdD, Volt) geven haar een vier.

Mona Keijzer gaat van een 5,0 naar een 4,5, de BBB-kiezers geven haar een 7,5.

Daarna volgt een groep van lijsttrekkers die rond de vijf scoren: **Lilian Marijnissen, Mirjam Bikker, Laurens Dassen, Henri Bontenbal, Frans Timmermans, Geert Wilders, Rob Jetten**. De meesten leveren enkele tienden in, dat geldt alleen niet voor Mirjam Bikker en Geert Wilders.

Geert Wilders staat stationair op een 4,8, een vol punt meer dan in 2017 (3,8). Zijn eigen kiezers lopen nog steeds met hem weg: een 9,0. BBB-kiezers geven hem een zes, VVD- en NSC-kiezers een vijf. Linkse kiezers en CDA-kiezers een drie of een vier.

De waardering voor **Frans Timmermans** neemt in vergelijking met augustus (5,3) verder af. Twee weken geleden was het een 5,0 en nu bevindt hij zich met een 4,8 nog steeds in de middenmoot. Zijn eigen kiezers geven hem een 8,0 (was 7,9 begin september en in augustus). D66- en Volt-kiezers geven hem een zeven, PvdD-kiezers een zes, SP-kiezers een vijf, NSC-kiezers een vier. Onder rechtse kiezers wordt Timmermans zeer laag gewaardeerd, van een vier (VVD-kiezers) tot een twee (PVV-kiezers).

Esther Ouwehand lag onder vuur de afgelopen weken en dat is te zien in haar waarderingcijfer: van 5,4 in augustus, via een 5,3 in september naar een 4,5 nu. Haar eigen kiezers blijven positief (8,4; al levert de PvdD wel een zetel in). Duidelijk minder positief zijn kiezers van GL-PvdA, Volt, D66, SP en NSC over haar gaan denken. Rechtse kiezers gaven en geven haar vaak een vier of drie.

Tabel 4.3: Waardering voor Esther Ouwehand, naar partijvoorkeur

Basis: volledige steekproef, vraag alleen gesteld als respondent politicus kent

	To-taal	VVD	D66	PVV	CDA *	SP	GL-PvdA	PvdD	CU *	Volt *	SGP	BBB	NSC
25 sept	4,5	3,5	5,2	3,0	4,2	4,7	6,0	8,4	4,9	5,2	2,6	3,2	4,3
11 sept	5,3	4,0	6,3	3,5	4,2	6,3	6,9	8,5	5,3	6,5	2,6	3,2	5,1

*Indicatief vanwege een klein aantal waarnemingen (n < 50).

We vroegen degenen die iets van het conflict binnen de PvdD meekregen (84% van allen) wat hun indruk is. Negenentwintig procent van hen vindt dat het PvdD-bestuur verkeerd heeft gehandeld en 31 procent vindt dat beiden verkeerd hebben gehandeld. Slechts 2 procent legt de schuld volledig bij Ouwehand ('Esther Ouwehand heeft verkeerd gehandeld').

Op de vraag 'Welke invloed heeft het conflict tussen Esther Ouwehand en het PvdD-bestuur op uw stemgedrag?' antwoordt het merendeel dat dit geen invloed heeft, maar van de kiezers die begin september zeiden op de PvdD te willen gaan stemmen zegt nu 12 procent af te haken en 16 procent zegt: Ik twijfelde eerst en ik twijfel nog steeds over een stem op de PvdD.

Henri Bontenbal (CDA) blijft staan op een 5,0 (in onze vorige rapportage meldden we dus per abuis dat hij was gestegen naar een 6,6, zie kader). Hij bevindt zich eveneens in de middenmoot. Zijn eigen achterban geeft hem nog steeds een 8,2 (was een 8,0 begin deze maand). Kiezers van CU-, SGP, GL-PvdA en D66 geven hem een zes, VVD-, SP- en NSC-kiezers een vijf. BBB-kiezers een vier.

5 Onderzoeksverantwoording

Dit onderzoek vond plaats van vrijdag 22 tot en met maandagochtend 25 september 2023. In totaal werkten 2.288 Nederlanders van 18 jaar of ouder mee aan dit onderzoek. I&O Research voerde dit onderzoek uit op eigen initiatief, in samenwerking met Khalid & Sophie. De steekproef is volledig getrokken in het I&O Research Panel.

Rolling panel

In de politieke peilingen in aanloop naar de verkiezingen maken we gebruik van een zogeheten *rolling panel*. Dit houdt in dat een deel van de respondenten die deelnamen aan de vorige peiling, ook voor de nieuwe peiling wordt uitgenodigd. Op die manier kunnen we scherp meten welke kiezersstromen plaatsvinden en welke redenen kiezers hebben om van partijvoorkeur te veranderen. Aan deze peiling namen 1.414 respondenten deel die ook deelnamen aan de peiling van begin september.

Weging en marges

De onderzoeksresultaten zijn gewogen op geslacht, leeftijd, regio, opleidingsniveau en stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen in maart 2021. De weging is uitgevoerd conform de richtlijnen van de Gouden Standaard. Hiermee is de steekproef representatief voor de kiesgerechtigde Nederlandse inwoners (18+), voor wat betreft deze achtergrondkenmerken. Bij onderzoek is er sprake van een betrouwbaarheidsinterval en onnauwkeurigheidsmarges. In dit onderzoek gaan we uit van een betrouwbaarheid van 95 procent. Bij een steekproef van n=2.000 en een uitkomst van 50 procent is er sprake van een foutmarge van plus of min 2,2 procent.

I&O Research Panel

Het I&O Research Panel is geworven op basis van aselechte personen - en huishoudensteekproeven op traditionele manier (geen zelfaanmelding). Het I&O Research Panel werkt met een spaarprogramma, waarbij deelnemers punten sparen afhankelijk van de lengte en complexiteit van de vragenlijst. Deze punten kunnen later worden ingewisseld voor Bol.com -tegoed of een donatie aan een goed doel.

I&O Research

I&O Research is het grootste onderzoeksbureau voor overheid en non-profit (volgens de MarktOnderzoeksAssociatie, MOA, 2022). Het is onze missie bij te dragen aan beter onderbouwde keuzes van onze klanten, op basis van onderzoek en advies. Wij werken voor overheids- en non-profitorganisaties.

I&O Research heeft vestigingen in Amsterdam en Enschede.

I&O Research is lid van de MarktOnderzoeksAssociatie (MOA), maakt deel uit van de Research Keurmerk Groep en onderschrijft de internationale ICC/ESOMAR-gedragscode voor markt- en sociaalwetenschappelijk onderzoek. I&O Research is ISO 9001-, ISO 20252-, ISO 27001-, ISO 27701- en NEN-5710 gecertificeerd. Het online onderzoekspanel (I&O Research Panel) is ISO 20252-Annex A gecertificeerd. Dit is de norm voor online en offline access panels.

I&O Research Enschede

Zuiderval 70
Postbus 563
7500 AN Enschede
T (053) 200 52 00
E info@ioresearch.nl
KVK-nummer 08198802

I&O Research Amsterdam

Piet Heinkade 55
1019 GM Amsterdam
T (020) 308 48 00
E info@ioresearch.nl